

իրրեւ նահապետական անձնաւորութիւն՝ կուզուի Թորգոմայ Եօթներորդ որդին եղած՝¹ անտարակոյժ՝ ժամանակագրական յետադէմ իտաղացով՝ այն բարձր հնութեան մէջ այս նոր անունէն զեռնակողմը կոչուած ցուցնելու գիտմամբ։

Գառնալով կո—կաի ստուգարանութեան, եթէ ուղուի ուսս գիտնականն հետ, թէ եւ առանց բաւական հաստատ կուտան մ'ունենալու, զանդիկ կամ պահչլու ազգաց դիմել՝ ասոնց kavi-kop, եւ kai-kof բաղադրել տալու համար, շնք կարծել թէ մեկնութիւնը գիտութեան առջեւ կոպտիւն աւելի արժէք գտնէ։ Հազութեան ներքից համարուի Պարսից 36 բառին վերջին նշանակութեան դիմել, որ է «պերճութիւն, շքեղութիւն, եւն»² որով իմանալ «Պերճ լեւան» — եթէ ստուգիւ անոնք էին լեւան անուանադիրքն։

Վերջապէս քա՛ր կամ քա՛ր արմատ անունն՝ պնպէք ինչպէս որ այսօր առջեւնիս ունիք՝ միշտ կը մնայ մեզի աննշանակ անուն մ'ինչպէս ուրիշ բիւրաւոր յատուկ անուանք։³

Թէ երանանք յառաջին տեսութեան կաւկասեան ձիւնապատ պարանոցին ահեղ ու փառայեղ տեսարանէն հիացած ապշած ըլլան, — առանց սակայն ցեղով հոն բնակութիւն հաստատելու, — ներքից է երեւակայել, բայց ստոյգն ու պատմականն այս եղած կ'երեւայ՝ որ արեւմտեայ երանանքը (այսպիսի անուանութեամբ) այն ահագին անվերջ յաղթ շղթային ծայրն հասնելու իւր թէ յուսահատած՝ երեւակայած էին եւ նոյնպէս ալ իրենց հայրենակցացն աւանդած՝ թէ Գափ լեւոր վերջ չունի, այլ բառնդակ երկիրը, գաշխարհ, բոլորածն կը պատէ։⁴ Երանանց այն վերիպակ գաղափարն ինքնին կը վկայէ թէ իրենց ստուգիւ անձնաթիւ՝ գէթ օտար՝ երկիր էր կաւկասոս գաւառը։

ՆՄԲ։

¹ Եւսպէս Զուանդեր վեցի գլխաւորը, (ի հմ. թրգմ. տպ. Վենետ. 1884.) որ ցրելով յառաջ կը բերուին եւ այլք ի նշանակելու յորդոց։
² «Pompa, magnificencia», բառ J. A. Vullers, Lexicon pers.-latin. etymologicum. (Bonnae, 1853.) է բառն 36

³ Գաւառ անուն վրայ վիճուած տես ծանե առ Լ. Ղուկա ինճեման, (անգլ.) ուր ցրելով յառաջ կը բերուին վերին գաղափար. քանի մը հեղինակաց առանց մեկնութիւն ներքեւ բառ որով Հայկայ եղբորն անունէն է լեւան կուլին անուանակոչութիւնը։

⁴ Յեւ F. Meninski, Lexicon arab.-pers.-ture. (Viennae, 1780.) է բառն 36, ուր պարսիկ առասպելն ալ՝ թէ հոն Գափ լեւան վրայ կը ցնէ փիւնիկ թռչունն իւր բոլորը — Յեւ եւ Բարեւ զու — է Կերդիսայ գրքէ Յեր Թագնանեան. (տպ. կպ. 1826.) է բառն Գափ։

Պ Ա Տ Մ Ս Ս Կ Ա Ն

ՀՈՒՆԳՐԵՆԵՐՆԵՐ ՄՍԵՐՈՒՐԵՆԵՐՆԵՐ (ԿԵՐԼՈՒ
 ՀՍԵՐՔՈՒՐ) Ե ԳԻՐ ԵՒ Ի ՊՈՅԿԵՐՄ
 (Հարգանք—բնակ)

Մատենաբ խօսելով քաղաքին վարչութեան վրայ՝ Տր. Մոլեարեն յարկոյ գեղեցիկ յօդուածը յառաջ կը բերէ։ Արեւելեան պատերազմներուն ապականիչ ալեկոծութենէն — Ժէ. դարուն վերջերը — Գրանսիրանիոյ ժայռերուն զարնուող Հայոց երկու գլխաւոր խմբերն՝ երկրին մէջ նշանաւոր հիւս. արեւելեան ամբողջութեան ստորոտն իրարմէ բաւական հեռու հաստատուցան։ Թէպէտ իրարմէ հեռու, բայց միութիւնը մնաց անկէ ետքն ալ իրենց մէջ։ Աս միութեան կապին անունը՝ Հայ Գոմբասիա՝ էր, որ բաժնուած իւրմբերն իրարու կցեց։ Գոմբասիային դատաւորն ընկերութեան գլուխն էր։ 1730ին այս պաշտօնը տակաւին կը յիշուի։ Մանաւանդ թէ երկու տարի ետքը Հայոց մեծամեծները խորհրդակցելով միարանցեան որ հասարակաց ծախսոց, պարգեւաց եւ ծանրաբեռնութեանց երեք հինգերորդականը՝ Կերլաքի ու երկու հինգերորդականը՝ Եղիսաբեթուպոլսեցիք կրնն։

Ասկէ իբր տասնհինգ տարի յառաջ կարգաւորած էին իրենց վարչական իշխանութիւնը։ Իրենց ատենական ու տնտեսական գործող կարգադրութիւնն՝ ընտրեալ պաշտօնէից ձեռքը յանձնեցին, երբ 1713ին վերջերը՝ Գրանսիրանիոյ վերին կառավարին գրած աղերսագրին մէջ՝ ծանուցանեցին ետքը թէ Հայ ազգէն բաւական թուով խումբ մը Կերլա հայաբաղադրը գաղթեց. եւ — որովհետեւ այսպիսի հասարակութիւն մ'առանց կանոնաւորեալ առեւտրականութեան չի կրնար կենալ, — կը խնդրէ զօրաց վերին հրամանատարէն որ Կերլա քաղաքին տայ հրաման ատենակալութեան պաշտօն վարել կարենալու։ Եղայնվիլ կոմսը 1714 Հոկտ. 10ին առանց հրամանագրէն Հայաբաղաքին դատաւորին եւ իւր երբուեաններուն՝ հրաման կու տայ իրենց պատշաճ համարածին համեմատ վճիռ տալու։ Եղայնվիլ այս հրամանագիրը Մատչպէշէն — 1715 Փետր. 14ին առանց երկրորդ պատճենովն ամբողջացուց, որ Հայոց գաղթականութեան խնդրուածքին հետեւութեամբը՝ Հայաբաղաքի հասարակութեան յատուկ դատաւոր մ'ընտրելու իշխանութիւն կու տայ. որուն պէտք է — կ'ըսէ — պատշաճ յարգանքն ու պատիւը տալ՝ մինչեւ որ հասա-

րակութիւնն այս խնդիրը պարզող կայսերական արտոնագիրն ընդունին:

Բայց Տրամադարին Տրամադարութեւն յառաջ — 1714 ԳԵԿՈ. 14ին — Կերլա Տայաբաղաքն ընդհանուր ժողով մը գումարուելով՝ կանոնաւորեց քաղաքին ներքին կարգադրութեանց քանի մը խնդիրներն, ի մասնաւորի տնտեսական խնդիրն գործադրական մասը, եւ կազմեց առաջին պաշտօնատնտեսաց խումբը՝ դատաւորով եւ տասուերկու ծերով՝ այս ինքն խորհրդականով: Մենք Տայաբաղաքացիք եւ ուրիշ ազգայիք միաբանեցանք, կըսէ նոյն ատենուան արձանագիրն, որ մեր յատուկ կամեցն եւ հասանութեամբն ընտրենք մեր գատաւորը, քաղաքին գլուխը: Ննդրեցինք եւ ընտրեցինք տասուերկու ծեր, եւ զխաչիկ Ակաբճա՝ դատաւոր, որ ինչ որոշմունք որ գայ խորհրդանոցէն՝ հնազանդիք, եւ ով որ զայս չկատարէ կամ ասոր ընդգիմանայ, ունենան անոնք իշխանութիւն վճիռ բերելու՝ սխալման մեծութեան համեմատ:»

* * *

Տայաբաղաքի մաշկագործաց եղբայրութեան մասին կը կարգադրէ:

Դրանսխուանիոյ բնակիչները՝ ժն. դարուն մէջ ալ խաղաղ օրեր չունեցան: Թարձակող թշնամունց սուրը չէ թէ միայն շատ արիւն թափեց, այլ նաեւ ծաղիկաւ տեղերն աւերեց: Երկիրն հոգաւոր իշխաններն այս բանիս դարմանն այնու հոգացին՝ որ ժողովը գործադրաներու գաղթականութիւն մը բերին Դրանսխուանիս:

Մենապէս օգտուեցաւ երկիրը գաղթող 3000 հայ գերդաստանէն, որովհետեւ այս գերդաստաններուն մէջ բազմաթիւ արուեստաւորներ կային: Նոր գաղթականներն իրենց հետ ստաղուածք — ոսկեղէն ու արծաթեղէն — բերին: Ասանցմէ ոմանք գիտնական, այլք՝ զինուորական վիճակն ընտրեցին: Զարաւար վաճառականք՝ ոչ լոկ առուտուրը մեղկեցուցին, այլ նաեւ հաղորդակցութեան մէջ մտան օտար երկիրներու վաճառաւորներուն հետ: Ասկէ աւելի գործ նիւթ գործար կը տանէին. եւ անկէ՝ գործուած արուեստակերտ վաճառքներն ներս կը բերէին:

Տայաբաղաքի, Եղիսաբեթուպոլսոյ եւ Ճուրճովի խաղախորդները շարունակեցին այն շահաբեր արուեստը — սեփի շինութիւնը — զոր իրենց պագերէն սորված էին յառաջ քան

գաղթելը: Հայ խաղախորդք (սոբո-կի) այն ատենուան սովորութեան համեմատ իւրաքանչիւր հասարակութեան մէջ ընկերութիւններ կազմեցին: Տայաբաղաքի խաղախորդաց ընկերութիւնը 1700ին մեծանուն վրդարեան եպիսկոպոսը հաստատեց:

Կարեւոր կը համարիմ՝ այս կանոնադրութեան բնագիրն ընթերցողաց առջեւ դնել:

«Հաստատութեան՝ մաշկագործի եղբայրակցութեան պայման. սուրուկնոց, եւ նոցին իսկ Եղբայրակցացն Սահմանաց եւ կանոնաց ներպարունակող: Հմանապէս Ուխտականագրութեան իւրեանց Եկամտինց ծախուցն եւ Եղբայրակցաց անուանաց խկութեանն մատենագրութեան: Զորս կարգեաց Գերապայծառ եւ ամենապատիւ Տէր Օգսէնտիոս վրձնագուլ վարդապետ Եպիսկոպոս Ալաթնոյ եւ առ մերազնաւ որ են ի սիւնուս Դրանսխուանիոյ: Սրբազան փափին վեգիլ եւ փախտօրք: Ի ինդրոյ նոցին իսկ Եղբայրակցացն ըստ աւարտի հնոց իւրեանց աւանդութեանց եւ սովորութեանց: Թամի ներմարմնութեան փրկչին Ռ-2 եւ ըստ հայոց ՌճԻԲ. Օգնի Ա:»

«Ի փառս մշտնջենական, էին միակի եւ Եռակի: Հօրն Ասկեգի բայց սկզբանն Որդւոյ եւ Որդւոյ ծնեցելոյն ի Հօրն եւ Որդւոյ նոյն նոցունց իր ի միակէ սկզբանէ յախտնականապէս բղնեցելոյ: Որպէս զնոյն Միսկն եւ Եռակն գորով յամենից եղանակք՝ սկիզբն եւ պատճառ յերկրին՝ պահող պահպանողն. եւ ամենմատարար կառավարողն ի գոյն եւ վերջ անկիղք ի օգառիլն: զսիրով սկսեցեալս ի նմին զեղբայրակցութիւնս զմաշկագործս, նոյն ինքն պահիցն, պահպանիցն, եւ կառավարիցն ի գոյն սորին. մինչեւ իցն ամա ժամանակ ի նաւ իրեն առ միայնակ եւ իմ գիմելոյն իւրոյ մշտնջենահանգ եղն եւ գործառութեանցն իւրոց նպատակն Թիսուս որ որպէս եղիւն եւ է այժմ, նոյնպէս եւ ի յաւիտենից յաւիտենան միշտ օրհնեցեալ եղնցի Ամեն:

Արք գիտեցին է, զի որպէս տունկն առանց արմատոյ, ոչ թէ միայն անպտուղ է, չորանայ, եւ հնոցն հոյն արժանանայ: այլ եւս՝ անվայելութիւն է պարտիլին: Եւ որպէս տունկն արմատացեալ որ յեցեալ կայ յարմատս իւրս.

1 Պատգամութեան ըստը պիտի ըլլայ ստույշութիւն — բնագրին ըստ պէտքերն ու մանաւանդ թուի թիւն առանց տեղեկութեան եւ առանց պատկերներու: Ենթադրեցեալ եւս ինչպէս որ են: Գրութիւնը յայտնապէս վրդարեան եպիսկոպոսինն է:

ոչ թէ միայն ծաղկավարդի, պողպաքերէ, եւ օր ըստ օրէ աճի: այլեւս է մեծ վայելելութիւն պարտադրին. եւ մեծ պարծանք եւ փառ, այլեւ՝ ուրախութիւն պարտադրանին:

Նշնպէս՝ Եղբայրակցութիւն մաշկագործաց, որ է իբրեւ՝ բարեբաղդ տունը, մինչեւ ի մերայինս ժամանակս պողպաքերեալ միշտ ըստ հոգաբարձութեան եւ ջանի՝ դիտակացն իւրոց պարտադրանաց, եթէ ոչ ունիցի ղեւրս արմատս պոխիքն, զսահմանս, եւ զկանոնս (որոյ եւ իցէ Եղբայրակցութեանն, են իբրեւ արմատք) արդարեւ՝ հարկ իցէ նմա նուազիլ, անպտղանալ, չորանալ, եւ համահետեւապէս՝ հատանին, եւ հըրոյ արժանանալն ի յանվայելութիւն պարտիցն Եկեղեցւոյն մերոյ, եւ ի նախաորին անընդունակաց, եւ ծուլամորթից պարտադրանաց, այսինքն հոգեւորաց հովազացն իւրեանց. (յորմէ փրկիչն մեր Եփեսոս փրկեացէ զսա). իսկ եթէ ունիցի զարմատս իւրս, այսինքն զսահմանս, եւ զկանոնս, եւ հաստատնիւ պահպանութեամբն առյեռնացու նոցին: արդարեւ՝ յոյս մեծ գուցէ մեզ է հետեւողաց մերոց, եթէ ի հաստատապահից սահմանաց. եւ կանոնացն հետեւիցի Եղբայրակցութիւնս Մաշկագործաց աճումն, զարգանալն, ծաղկիլն, պողպաքերիլն, եւ օրստօրէ պայծառանալն առատաորիւ ողորմութեամբն, աստուածափափաքիւ խոնարհութեամբն, յօրալըականիւ երկիւղածութեամբն, յօժարալնիւ դէպ ի յաստուածայինս ջերմեռանդութեամբն եւ այլն: Եւ այս ամենայն ի փառս. եւ ի պարծանս ազգին մերոյ ի վայելութիւն Եկեղեցւոյն մերոյ, եւ ի գովեստ հոգաբարձուաց հովազացն մերոց:

Աստանօր՝ կարի յոյժ արժան իցեր զմեծամեծ շարահիւսեւ ի գովս կարգաց, եւ կանոնացն. իորպէս զի՝ ամբն Եղբայրակիցք, եւ միաբանք, յորդորցին նըքօք առ ի մեծաւ ջանիւ, եւ խոնարհութեամբ պահէ զկարգան, եւ զկանոնս իւրս, սակայն՝ (համառօտութեան սակս) զայս եւեթ ստացից. եթէ կարգքն, եւ կանոնքն՝ հիմն եւ հոգի են ամենից Եղբայրակցութեանց: զի որպէս հոգին սկիզբ է՝ ամենից ներգործութեանց կենդանականաց ի մէջ մարմնոյ, եւ հիմն հաստատութիւն է շինուածոյն: Նշնպէս՝ եւ կարգքն, եւ կանոնքն են ի մէջ Եղբայրակցութեանցն: Եւ որպէս շինուածն առանց հիման կործանելի է, եւ մարմինն առանց հոգւոյ մեռեալ է, նշնպէս՝ են ամբն Եղբայրակցութիւնք. եւ միաբանութիւնք, առանց

կարգաց, եւ կանոնաց: Ապա ուրեմն՝ հարկ է, զի ունիցին զկարգս, եւ զկանոնս, իբրեւ՝ զհիմն հաստատութեան իւրեանց՝ եւ Սուրուճիքն:

Արդ՝ գիտել պարտ է զի այսորիկ՝ Եղբայրակցութեան երկուորեակք են, ոմանք են հաստատեալք վասն ընտրողութեան Մեծաւորաց Եղբայրակցութեան, եւ կատարման հոգեւոր ուխտին իւրեանց: եւ ոմանք են հաստատեցեալք վասն բարեղք կառավարիլոյ զԵղբայրակցոս, ըն՝ մշտապահ միակրօնութեան Եղբայրակցութեան եւ արհեստին իւրեանց:

Կանոնք վասն ընտրողութեան մեծաւորացն:

Ա. Առաջնորդք Կանոն: Որպէս ամենայն Եղբայրակցութիւն ի որբոյ Եկեղեցւոյն, եւ ի ՍԱճախորդէն ունի զիւր սկիզբն, եւ զհաստատութիւնն՝ հմանապէս եւ Սուրուճոց Եղբայրակցութիւնս անգուստ ունեցով զիւրն ամենայն: Վասն այսորիկ՝ ի հարկէ պարտ թէ Եղբայրակցութիւնս, թէ Եղբայրակցապետն եւ թէ ամենայն զք Եղբայրակից՝ հնազանդ լինել Մօրն մերոյ Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյն եւ Առաջնորդին: Ուստի՝ պարտական լինի ամենայն վարպետ, եւ աշակերտ ի ժամանակի ներընդունելութեան իւրոյ ի գործս արհեստիս, կամ սարսոյս, եւ կամ վագահն, ի ժամանակի ընտրութեան իւրոյ խոստապալ առաքիլ Աստուծոյ եւ Եղբայրակցութեան, կալ եւ ամալ հնազանդ սրբոյ Եկեղեցւոյն եւ Առաջնորդին, եւ եթէ զք ոչ կամիցի յանձն առնուլ զխոստումն զայս, յաշտամ ընկեցեալ լինի Սարսոյս ի սարստութենէ, վագահն ի վագահութենէ, վարպետն՝ ի վարպետութենէ եւ աշակերտն յաշակերտութենէ իւրմէ: եւ տապիւրկու մաճրի տուգանս տայցէ Առաջնորդական:

Բ. Երկրորդք. Որովհետեւ ամենայն մարմին անգլուխ մեռեալ է: վասն այսորիկ՝ պարտական լինի Եղբայրակցութիւնն՝ ոչ աշուտութեամբ կամ կաշառօք, այլ ճշմարտութեամբ, ըստ անձանց արժանաւորութեանն կամաւոր եւ ազատական ընտրողութեամբ ընտրել յինքենէ իրեանս զգլուխ մի Եղբայրակցապետ, օր աշխարհօրէն սարստայ սաի: եւ սմա եւս՝ զփոխանորդ մի, որ վագահ կուի: եւ զընտրեալն ցուցանել Առաջնորդին զի հաստատիցէ եւ խոստապայցն նմա իբրեւ հօր զորդիական խոնարհութիւն, եւ պատրաստ հնազանդութիւն յիւր Եղբայրակցութեան ըստ կանոնաց սորին, եւ եթէ զք ընդդէմ հնազանդութեան, կամ խոնարհութեան յանդուգն գտանիցի

բանիւ կամ գործով, պատժեցի ըստ մեծութեան կամ փոքրութեան յանդգնութեան իւրոյ:

Գ. Երրորդ. Մնալն սարսուռային ի սարսուռայութեան իւրում եւ փոխանորդին ի փոխանորդութեան իւրում անշարժ եւ անխախտ եղիցի զամ մի բուն, եւ ժամանակ ընտրութեանն նոցա իցէ զկի ուխտին իւրեանց մինչեւ ի շաբաթ մի: Իսկ թե՛ Եղբայրակիցքն յայնմ շաբաթու, զանց առնիցեն, չընտրելով իւրեանց զայլ ոմն սարսուռայ կամ զնոյնն եւս Տամակամութեամբ վարպետացն Հաստատելով, յայնժամ իշխանութիւն իցէ եպիսկոպոսին ընտրել նոցա, զորն կամիցէ եպիսկոպոսն եւ նոքա ըստ վերջորեալ պատժոյն պարտաւորիցին հնազանդիլ ընտրութեան Առաջնորդին:

Դ. Չորրորդ. Ամենքն Եղբայրակիցքն ի ժամանակի ներընդունելութեան եւ ներագրութեանն իւրեանց ի մէջ արհեստաւորում Եղբայրակցութեանս եւ անձր որք ի վաղուց հետեւ Եղբայրակիցք, պարտաւորին իս ըստ միոյն խոստանալ զհնազանդութիւնն սարսուռային ըստ կանոնաց Եղբայրակցութեանն: Եւ եւս՝ խոստանալ եւ յանձն առնուլ՝ կատարել զամենայն սահմանս եւ զկանոնս աստանօր՝ գրեցեալս, մանաւանդ թէ՛ յամենայնու տարւոյ ի տօնի արբոյն անորիկ, ըստ որոյ ինամածութեամբն ինքն եւ ձեռն, Հաստատեալ է Եղբայրակցութիւն՝ ընթերցանողութիւնն, այսինքն ի Մեծի եւ ամենահոգեակ Տոնի Հանդիսութեան Տիրամօր կուսին Մարիամու վերափոխման. եւ յաւուր իւրում՝ ներագրի ոք ի վարպետ կամ աշխերս ի մէջ Եղբայրակցութեանս, խոստովանեցին զյանցանս իւրեանց եւ արժանապէս Հաղորդիցին կենսաբեր Մարմնոյ եւ արեան փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Վասն զի այս է իսկականն այն եւ սեփական ուխտն եւ ուխտակատարումն, զոր օր ըստ օրէ ի բերանս ունիմք: Եւ ոչ թէ՛ ուտելն եւ ըմպելն, արբնալն եւ մօրիլն, որ որովայնամոլութիւն է եւ որբամոլութիւն ասի. եւ է իսկ եւ ոչ ուխտ, կամ ուխտապատրուելիւն, որպէս յայսմիկ ժամանակս՝ արմարութիւնն կարծէ, թէ՛ յայնժամ մեծ է ուխտն յորժամ ուտելն եւ ըմպելն է մինչ ի յիմարանալն եւ յորկրամոլիլն. զոր տէրն մեր բարձցէ ամենեւին ի միջոյ:

Ե. Հինգերորդ. Տեսնեմք լեալ մինչեւ առ մեզ զմեծ իմն թէ՛ մարմնաւոր եւ թէ՛ հոգեւոր փնասաբերութիւն Եղբայրակցութեանն վասն առնելոյ զմեծամեծս իրախճանս եւ զպատիւս անօգուտս այլեւ՝ փնասաբեր Եղբայրակցոյն

Քրիստոսի: Քանզի վասն առնելոյ զփառս անցաւորս ի ժողովրդեանն, զորոյ տարեկան եկամուտն, դարձուցանին ի կերակուրս եւ լրմնականն որ է զեկաման որբամոլութիւն եւ մի ի մեղաց մահաւախից: Վասն որոյ՝ Հաստատեմք ի Քրիստոս զի Եղբայրակիցքս, յաւուր վերագրեալ Հանդիսութեանն, լցեալ ի բարութիւնն անմահական սեղանոյն, արասցեն յարկեանց իւրեանց զձաշ իմ մարմնաւոր կերակուր, ոչ վասն ընտելից ժողովրդականացն, այլ միայն վասն տասանց կամ քսանից աղքատաց: Եւ վասն օրհնութեան սեղանոյն, Հանդիսիցի անդ եւ հովիւն ժողովրդեանն: այսինքն յատուկ Քահանայն ժողովրդեանն: Եւ աստ՝ անցն գիտելի է, զի եթէ՛ կանոնս այս Հաստատ պահեցի, ոչ ձեռնացն պարտապանք Եղբայրակիցքն, որպէս մնան եւ մնային ցայժմ. այլ կարող լինելոց են աճեցուցանել զոչոյս Եղբայրակցութեանն իւրեանց:

Զ. Վեցերորդ. վասն աճման գոյից եւ առաւելութեան զարդուց Եկեղեցւոյն Քրիստոսի Հաստատեմ զկանոնս զայս, որ առ ամենայն բարեկարգ ազգ գտանի, զի Եղբայրակցութիւնս այս, պարտիցի նժաման տարւոյ Հանել Եկեղեցւոյն Քրիստոսի զբաժնի ինչ յարդեանց աշխատանաց իւրոց այսինքն կամ զոչաւորակ իմն թողուլ ըստ կարեաց իւրոց, կամ հրամանաւ Առաջնորդին զայլ իմն չիտաւած չինել կամ նորոգել շուրջ զԵկեղեցեաւն:

Է. Եօթներորդ. Ամենայն Եղբայրակից ըստ կրօնի քրիստոնեութեանն մինչ տքնին զցայգ եւ զցերեկ ի վերայ արհեստագործութեանն իւրեանց, պարտին տքնիլ եւս ի վճայ միւսեանց, աղօթիւր եւ պահճք, յիշելով զնախնիս վարպետս իւրեանց, որք Հանգուցեալ են եւ զանազն ընեորդութիւնս վասն մեղաց նոցա՝ այլեւ՝ վասն աճման Եղբայրակցութեանն, կենդանութեան, սիրոյ, միաբանութեան, հնազանդութեան, անփորձութեան, պահպանութեան, հնազանդութեան, պարկեշտութեան, արդարութեան եւ այլց առաքելութեանց սակա՛հ չայցելլ առ Աստուած եւ պաշտօնիլ: Բայց քանզի՛ վասն զբաղմանց կենցաղականաց աշխարհիս այսորիկ, ոչ կարեն լրացանել եւ Հատուցանել միմեանց փոխարինապէս՝ զվերոյ յիշեցեալ Եղբայրական պարտաւորութիւնն եւ հետեւապէս՝ պարտաւորս գտանիլ, վասն որոյ՝ առ ի ընուլ զպէտոս հարկաւորութեանն այսորիկ, Հաստատենք զկանոնս զայս զի Եղբայրակցութիւնս այս, պարտիցի Հանել յարդեանց եւ ի

յեկամո՜ւե՛ Նղբայրակցացն իւրոց զմանն եւ զբաժնն մերոյ Պատարագի յամենայն շարաթւոյ՜, յաւուր չորեքշաբթի, որ է օր Տիրամօր կուսին, զտարին ի բուն: Որպէս զի ի մէջ ահեղ ատենին սեղանոյն Աստուծոյ ի մէջ Պատարագին յիշատակեցին նմքն վարպետքն, թէ մեռեալքն եւ թէ կենդանիքն: Եւ այս է այն ընտիր Հոգեւոր զնուսն գառին Քրիստոսի, որ ի մէջ սրբոյ Պատարագին իրբեւ ի մէջ ոսկիակազմ բուրմոսի է անՀուռապէս եւ անթուռեղարար օգտակարագոյն իւղ առուշ եւ խունկ ընդունելի: որոյ՝ բուրմամբն հաշտի ընդ մեզ Աստուած, ցնծան դարձ հրեշտակաց, հրճուին արդարքն, քաւին մեղաւորքն, պարտեաց մուրհակքն պատառին, աճիս սէրն, մեծանայ հաւատն, հաստատի յոյսն, յորդորի բարեգործութիւնն, սուգքն միտթարին եւ այլք անթիւք օգտութիւնք եւ շահաւտութիւնք առբերին, թէ հոգւոյ եւ թէ մարմնոյ:

Ը. Ութերորդ. Առ ի օր ըստ օրէ աճեցուցանել զտէր եւ զընթրմունդութիւնն Նղբայրակցացն՝ դէպ յայս փրկարար սրբազնութիւն Պատարագին, եւ եւս՝ զի սա արդիւնաւորագոյնապէս եւ օգտակարագունապէս մատուցանիցի ի Քահանայէ վասն նոցա հաստատեմք զկանօնս զայս. Զի նմքն Նղբայրակիցք ի տան հանդիպողքն, գառնելոյ յեկեղեցւոյն ներկայք նուիրման Պատարագին իւրեանց եւ ի ժամուհայր մերին երկուք ի նոցունց ունելով ի ձեռի զապտերս լուցեալս, ծնկադրիցեն յատենի սեղանոյն մինչեւ ի լցաքն: այսու խորհրդով, զի նշանակիցեն զնղբայրակցութեանն իւրեանց լապտերս Տոգեւորս, սիրոյ, յուսոյ, հաւատոյ եւ այլոց բարեգործութեանցն, ոչ գող չիջեալս այլ միշտ եւ յամենայն ժամու վառեալս մինչեւ ցայժմ եւ յայսմ հետէս վառելիս եւս՝ աննուաքելաբար՝ մինչեւ ի ժամանակ մտանելոյ ընդ իմաստուն կուսանսն ի հարսանիս անմահի վերնոյն փեսայի, ինդալ եւ հրճուիլ ի յառագաստ անդրանկաց գրկեց յերկինս:

Թ. Իններորդ. Որովհետեւ սարօստայն ի վերայ բարեպաշտութեանն Նղբայրակցացն՝ պարտի հսկել եւ ճգնել որպէս հայր զթած ի վերայ սիրելի զաւակաց իւրոց եւ լինել նոցա նախ օրինակաւ եւ ապա բանիւ յորդորիչ առ ի աճումն բարեպաշտութեանն իւրեանց: վասն այսորի՝ հաստատեմք զկանօնս զայս, զի յամենաւուր կիրակելի եւ կամ այլ լինէ հաջակաւոր յաւուր, թէ սարսուռն եւ թէ վարպետքն, որք ի տան գտանեցին, իցեն ներկայք յեկեղե-

ցւոյն ի լուր ամենասրբոյ խորհրդոյն Պատարագի եւ եթէ հնարին ինչ լինիցի, յորդորել զնոսա ի մասնաւորակցութիւն մարմնոյ եւ արեան փրկելն, միջնորդութեամբ խոստովանութեան եւ ապաշխարութեանն, գործելով զփրկութիւն հոգւոց իւրեանց, մինչդեռ ժամանակ ի ձեռս ունին եւ այնպէս գտանելով զարգիւնս, թէ առաջի Աստուծոյ եւ թէ առաջի մարդկան:

Ժ. Զսաներորդ. Որովհետեւ ընդ նախահարցն մերոց Ազամայ եւ Եւայի նմքն ծառակեցաք զմահ եւ յանդուստ զպարտաւորութիւն մահու, մահուամբ վճարել յանձն առաք: վասն այսորի՝ հանդիպելով մահ վարպետի ուրուք, յայսմանէ Նղբայրակցութենէ, արդարեւ՝ քորտնի է, զի առաւել եւս՝ եղբայրակիցքն՝ ցուցանիցեն յայնժամ զնղբայրագութիւնընթրմունքինն իւրեանց զառ ընդ միմանս առաքնութիւնս: Ուստի՝ հաստատեմք զկանօնս զայս՝ զի ի պատահել մահու ուրուք Նղբայրակցի իւրեանց, ամենքն վարպետք, Սարօստային եւ վարահին հանդերձ, հանդիպելոյն մահուն հանգուցելոյն եւ աղօթիւք իւրեանց ջանալ նմա ի վերուստ զնեղորութիւն մեղաց, եւ զհանդիստ յաւիտեանակաւ. եւ զայս այնչափ առաւել իւրաքանչիւր ոք մեծաւ ջերմեռանդութեամբ եւ սիրով կատարել պարտ է, որչափ առաւել եւս՝ եւ ինքն կարօտագոյն գտանելի լինելոց է ի ժամանակի մահու իւրոյ:

Եւ այս չափ իսկզբան նորանակի բուսոյս աւանդասկանսն եւ ըստ տիւր հրաբորբոք պատերազմակաւ ժամանակիս, այլ եւս՝ ըստ ալեկոծութեան կարկառախառնից շուրջն ընտելեան այժմակայից մարդկանց, բաւականացին վերադրեալ տանապատիկ ցանկ կանօնացս՝ կասկածականաց եւ նախախնամականաց առ ի աճումն եւ ի պողաբերութիւն անկոյս, թողլով զապագայս, ապագայից պարագայից: եւ համահեւտեւելեաց հանձարելոց վերատեսչաց, առ ի կատարելագունապէս զարդարել, բրել, հերկել եւ առգրել զտունկն մեր ըստ դիպուածոյ ժամանակի իւրեանց: Ուստի՝ սկսուք զկանօնս աւանդեցեալս ի հնոց սովորութեանց վասն բարեւոյ եւ պնդ պահելոյ զնղբայրութիւնն եւ կառավարելոյ զնղբայրակիցս ըն՝ միակրօնութեան արհեստին իւրեանց:

Կանօնք վասն բարւոք կառավարելոյ զնղբայրակիցս ըն՝ մշտապահ միակրօնութեան արհեստին իւրեանց. Կանօն Առաջինս.՝ —

1 Զաւարէ է որ այս կանօնները կորուած հանուած են մատենի առաջին մասէն: Գլխաւոր թէ ժամանակն

Արարողս Զ 1706, Մայիս 24ին լաբսեն-պուրկի հրամանագրով ամրացուց¹ ընկերութեան կանոնադրութիւնը, զոր հաստատելու համար կայսեր ներկայացուցին Յովհ, Նիկող, Խաչիկ Գոռա, Թորոս Պետրոսի եւ Աստուածատուր Մալի՝ Կերպայի կողմանէ եւ Յակոբ Արարհամի՝ Կէօրկէնի կողմանէ:

Արտոնագիրը՝ յաջորդ կէտերը կը պարունակէ:

1. Հայաքաղաքի եւ Կէօրկէն Սէնդ Խմբէի գլխորդայինն եւ սեկ շինող հայ արուեստաւորներն ամէն տարի՝ որոշեալ օր մը հաւաքուելով ընտրեն իրենց գլխաւոր — եւ փոխաւոր վարպետ մը: Ասոնք տարի մը կը պարտաւորին ընկերութեան հոգ տանելու: Երբ որ հարկաւոր է՝ հրաւիրանաց տախտակը պտըտընելով՝ վարպետները ժողովեն:

2. Ընկերութեան վարպետները՝ արհեստի վերաբերեալ դէպքերու մէջ դատաստան կարենան կորել, իսկ ուրիշ ծանրագոյն բաներու մէջ հրամանս ըլլայ խնդիրը քաղաքին խորհրդանոցին առջեւ հանելու:

3. Եթէ հայ վարպետ մ'որ ուրիշ տեղ սորված է, այս ընկերութեան մէջ մտնել փափաքի, յառաջ տասուելու ֆիորին տայ ու յետոյ ընկերութեան մէջ աւանդի:

4. Ընկերութեան մէջ չառնուի այնպիսին, որ երեք տարի իբրեւ աշակերտ (աշակերտ մտնելը մէկ ֆիորին է) յառաջագոյն արուեստը սորված չէ: Այս ժամանակը պատշաճապէս անցընելէն ետեւ — եթէ օտար է, նախորդ յօդուածին համեմատ 12 ֆիորին վճարելով առնուի, եթէ վարպետի մ'որդին է, կամ եթէ օտար է, բայց վարպետի մը գուտորը կամ այրին կնութեան առած է, միայն կէսն, այսինքն՝ վեց ֆիորին պարտական ըլլայ ընկերութեան վճարելու: Ընկերութեան մէջ առնուածն՝ եթէ ամուսնացեալ չէ, նայի որ տարին չանցած ամուսնանայ:

5. Եթէ վարպետ մ'երկու որդիէ աւելի ունի, իւր արուեստը սորվելու համար զանոնք իւր քովը չպահէ, այլ ուրիշ վարպետի տայ, որ արուեստը սորվին:

6. Որդի չունեցող վարպետը հրաման ունենայ երկու աշակերտ բռնելու: Որդի ունե-

ցողը՝ մէկ աշակերտէ աւելի պահելու հրաման չունի:

7. Թէ որ սատար մ'օտար տեղէ դայ՝ միայն այն մարդուն քով կրնայ աշխատիլ, ուր զինքն ընկերութեան գլխաւորը գրած է:

8. Եթէ ծերագոյն վարպետներն ուզեն այս արուեստին համար՝ իրենց հարկաւոր գործաւորներ առնուլ, այն ատեն կրտսերագոյն վարպետները հրաման չունենան անոնցմէ յառաջ առնելու:

9. Եթէ վարպետ կամ սատար, կամ աշակերտ մ'այս տեղէն ուրիշ տեղ երթալով՝ ընկերութենէն վկայութեան թուղթ առնուլ չուզէ (զոր ընկերութիւնն անոր տալու պարտական է), երբ յետոյ ետ կը դառնայ, այնպէս նկատուի իրրեւ թէ ընկերութենէն չըլլար:

10. Վարպետ մ'ամենեւին հրաման չունի Մոլտովիայէն ու Պուգովիայէն եւ կամ ուրիշ օտար երկրէ եկած ստալաներ կամ աշակերտներ ընդունելու՝ առանց գլխաւորին եւ ամբողջ ընկերութեան գիտութեան:

11. Այս երկու քաղաքին մէջ ամենեւին վաճառական մը հրաման չունենայ օտնաժառանգներն գուրս կէս մը յարդարուած, ճերմակ եւ կամ բոլորովին յարգարած գլտորայծենի կամ սեկ ծախելու: Ով որ ասոր դէմ՝ կ'ընէ անով պատժուի, որ կաշիններ իրմէն առնուին: Նմանապէս:

12. Հրաման չունենայ այս երկու քաղաքին մէջ որեւէ վաճառարան մարդ վեց կամ եօթը կտոր գլտորայծենիէ ու սեկէ աւելի շինելու (եւ զասոնք ալ իւր տան գործածութեան համար):

13. Որեւիցէ քաղաք ու գեղն ըլլալու տարեկան կամ շարաթական օտնաժառանգներու առթիւ՝ այս տեղոյ ընկերութեան արուեստաւորներն ալ այն արտօնութիւններն ունենան, զորոնք ունին ուրիշ արտօնացեալ ընկերութիւններէ եղողները: Այսինքն թէ ամէն բան՝ ինչ որ իրենց արուեստին կը վերաբերի, ազատութեամբ կարենան դնել: Տօնաժառանգ հարկն ալ չվճարեն, եթէ ուրիշ ընկերութիւնները չեն վճարեր:

14. Եթէ ընկերութենէն արուեստաւոր մը մեռնի՝ ցործափ ժամանակ որ իւր ամուսինն իւր վախճանեալ երկանն անուրը կը կրէ՝ կարենայ արուեստը բանեցընել եւ ընկերութեան ամէն արտօնութիւններն ու ազատութիւնները վայելել:

այս երկրորդ մասն ալ տեղէ մը կամ անկիւնէ մ'երեւան պիտի հանէ:

¹ Ասոր մէջ հայ խաջադորդները, Armeni artis europaei, tingendarum et elaborandarum alutarum crispatarum, vulgo kordovany et alia villoris sortis szatyan dietarum magistri կանուանուին:

15. Եթէ ընկերութենէն արուեստաւոր մը՝ եւ կամ անոր գերդաստանէն մէկը մեռնի՝ ընկերութիւնը հոգ տանի, որ անկիւյ ըստ պատշաճի թաղուի, եւ ամէն արուեստաւոր կամ անձամբ եւ կամ փոխանորդ մ'առաքելով անոր թաղման ներկայ ըլլայ:

16. Աղքատ վարպետներուն, սատարներուն եւ աշակերտներուն նկատմամբ ընկերութեան գլխաւորը հոգ տանելու եւ ընկերութեան դրամով անոնց պարէն եւ այլ կարեւորները տալու է:

17. Եթէ գլխաւորը՝ վարպետները տեղ մը կանչել կամ ժողովել ուզեն եւ անոնցմէ մէկը կամ անձամբ եւ կամ իրեն փոխանորդով անոր մասնակից ըլլայ, ընկերութեան առաջնորդները պատժեն զիրենք տասուերկու սորկով:

(Հարանայելի)

ՅՈՎՏ. ԱՆԻՅՈՒ

ՄԱՅՆՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿՐԻՆ ԻՐԻ ԱՐՈՒՄԻՆ, Փիզիքական եւ քաղաքական առողջարանութիւն ամուսնութեան ի Բոգոֆեստոր ՆԻՐՄԱՆ ԳԼԵՆԴԷՆ, Թարգմ. գեղմաններէն Մ. Կ. ՆԱԶԻՅԵՍԻԱՆ. Կ. ՊՈԼԻՍ, 1893. Մատթէոսեան տպարան:

Պոլսոյ հրապարակին վրայ զերբ մղող տոհմային նորատիպ մատենից շարքին մէջ՝ կիցաւ վերջապէս զէդու-լու գիրք մըն ալ իրեն պատշաճօրէն դէպք մը գրուել: Գիտնական ըսինք, վասն զի երաշխաւորն՝ հեղինակին անունն է. պատուաւոր գիրք կ'ըսենք, որովհետեւ մեր հիւանդ ընկերութեան օգտակար ծառայութիւններ մատուցանելու կոչուած է:

Ժամանակէ մը ի վեր մութերն գրաւող, սրտերն յուզող օրւան խնդիրն է ամուսնութեանց նուազելն, ոչ թէ միայն Վ. Պոլսոյ մէջ, այլ եւ — միայն անունն իսկ մեր հասարակութեան սրտին թիւերն ի թունդ չանելու չափ ազդեցիկ — Գաղղիոյ մէջ, ուր ժիւլ Միմանի պէս մեծանուն հեղինակութիւններ ստիպուած են իրենց ձայնը բարձրացնել եւ դարմաններն մասնանշ ջուրընել: Հայ հասարակութիւն՝ ինչպէս ըսինք, յայտն կը տառապի: Պատճառներն եւ դարմաններն: Խօսուեցաւ, թեր ու դէմ խօսուեցաւ, բայց դործնական ուղեցոյց մը չերեւցաւ... Բժիշկներու ձայնն ալ մնաց՝ գոնէ ցարդ — ձայն բարբառող յանապատի: Թանկարծ Կազիկեան էֆ. կը խորհի իւրովանն

չարեաց բուժման: Հնարք մը կը գտնէ, որ ըստ մեր խնարհ կարծեաց, ըստ բաւականի պիտի կարճէ այս շարքին: Գերմանական հիմնականութեամբ եւ բազմամեայ փորձառութեան վրայ յեցեալ մասնագէտ — բժշկի մը երկասիրութիւնը կը թաղմանէ եւ կը նուիրէ հասարակութեան: Արժանի է ուրեմն որ ընդարձակագոյն շրջաններու մէջ ծանօթացուի այս գիրքն, որ իւր խուզարկու մանրակրկիտ ոգւոյն համար եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ ըստ մեծի մասին չէնայ եւ զիտ՝ նուազեցնէ՝ մարդկութեան սեւընդոց աճման սահմանեալ կարգադրութեան մը դէմ՝ ժամանակին նախապաշարուններն, մոլար գաղափարներն, ձախող իրականութեններն, եւ վերջը կարմանելով պիտի նպաստէ մեր «հիւանդ, կոչած ընկերութեան եւս քան զեւս ապաքինութեան:

Տեսնենք նախ այս գրքին ուղղութիւնն եւ նպատակը եւ երկրորդ թարգմանութեան արժէքն:

Ն.

Հեղինակն նպատակն է՝ իբր բազմամեայ կանանց-խորհրդական-բժիշկ, աղջկանց ձեռքէն բռնած՝ մինչեւ ցամառանալն, ամուսնութեան տանն եւ վերջապէս ցկատարած կենաց հետեւել ռզողութիւնը մասնացոյց ընել. բայց ոչ եթէ ընդ խաւար խարխալել տալով, այլ իրականութեան աշխարհին մէջ, ոչ թէ «գեղեցկաբանական», փայփայուններով եւ զօլոյսական երեսակայութիւններով, այլ առանց պատշաճից կարգն անցնելու՝ կարեւորն մերկապարանոց՝ իբր բժիշկ աչաց առջեւ պարզելով, եթէ շատ տեղ բաղձալի եւ թողարկեալ յայտնութիւններն, սակայն հարկ է մտածել թէ փորձառու բժշկի մը ձայնն է որ կը խօսի, եւ կը խօսի առ որս անկ է, այսինքն «Լեֆ-հուս եւ տառնաշուէ օրիորդաց» (էջ 85), եւ այնպէս մանր քննելով եւ ճշգրտեալ, որ գիրքն կարողացող կը ստիպուի անկեղծութեամբ ՏԲ. Վաչրամ Թորգոմեանի հետ ըսել. «Կարծես թէ հեղինակը մեր մէջ ապրած, մեր ընտանեաց մէջ մեծցած, մեր ամէն թերութեանց մտաէն վերահասու լինելով գրած է իւր գործը ճիշդ մեզ համար» (էջ ԺԳ): Հարկ է որ այսպէս ըլլար, վասն զի նոյն է մարդկութիւնն ամէն տեղ եւ գրեթէ նոյն՝ ապրած միջավայրն, նման՝ տեսութիւններն, հաւասար՝ Լեֆ-հուսներն, հանգոյն՝ իրերն: Ինչպէս կը շեշտենք այս բառերն, որպէս զի՝ երբ